

Рецензії

“ВИБАЧТЕ, ШАНОВНИЙ АГАТАНГЕЛЕ ЮХИМОВИЧУ!”

Епістолярна спадщина Агатангела Кримського – К., 2006. – Т.1. (1890–1917 рр.) / Упор. Т.В.Варава, О.Д.Василюк, В.А.Кучмаренко. – 500 с.

Цього року Інститут сходознавства ім. А.Ю.Кримського НАН України видав книжку “Епістолярна спадщина Агатангела Кримського. Том I (1890-1917 рр.)”, яка водночас є першим томом серії “Наукова спадщина сходознавців”. Оскільки частину текстів книжки було взято з рукописних фондів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України, то, як годиться, один з перших примірників подаровано саме до відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. З інтересом і вдячністю розгортаємо ошатно оформлене видання.

Відомий учений, письменник, громадський діяч А.Кримський був яскравим представником тієї когорти діячів к. XIX – поч. XX ст., які своєю творчістю й науковою діяльністю склали незнищену базу модерної української культури. Тому можна з певністю твердити, що публікація його листів викличе зацікавлення не лише орієнталістів, а й широкого кола мовознавців, фольклористів, літературознавців, істориків, культурологів.

Радянська влада не могла замовчати вагому спадщину А.Кримського, насильно евакуйованого, а фактично репресованого в 1941 році (помер у січні 1942 р. у Кустанай). На початку 1970-х рр. було видано зібрання його творів у 5 томах¹, з яких останній, п’ятий, у двох книгах умістив вибраний епістолярій. Незважаючи на недоліки, зумовлені тогочасними ідеологічними псевдонауковими канонами,

видання було виконано на добротному едиційному рівні. Воно прислужилося (та й досі служить) дослідникам і стало надійною базою для подальшого розвитку науки про А.Кримського.

Даруйте цей розлогий вступ, однак він пояснює, чому від нової книжки ми мали підстави сподіватися і нових текстів, і нового, сучасного рівня опрацювання життєвого та творчого шляху видатної людини. Нові тексти справді з’явилися, і це надзвичайно цінні й цікаві матеріали. А от щодо наукового апарату...

Автори вступного слова “Від упорядників” у перших абзацах зі зрозумілою гордістю декларують, що 183 тексти публікуються вперше “навідміну від попередніх публікацій” (?), решта 67 уперше подаються без купюр (усього 250 листів). Це чудово, що тепер жодна ідеологічна установа не фільтрує публікацій і все вирішують упорядники. Отже, упорядники (чи редколегія, чи науковий керівник?) вирішили подати листування А.Кримського з Борисом та Марією Грінченками, М.Павликом, В.Гнатюком, П.Житецьким, В.Левицьким, О.Огоновським, Ф.Коршем, К.Студинським, М.Грушевським, Д.Дорошенком. Поза сумнівом, ця публікація – важливий крок в освоєнні масштабної спадщини А.Кримського та його оточення.

Аби не упустити інші позитивні моменти видання, назвемо їх одразу. Варто зазначити доволі вдалий і коректний спосіб передачі мови оригіналу. Через невиробленість української літературної мови к. XIX – поч. XX ст., а також через відсутність або, правильніше, недоступність широким колам дослідників

¹ *Кримський А.Ю.* Твори: У 5 т. – К., 1972-1973.

розроблених сучасними мовознавцями універсальних методичних порад щодо принципів передачі мови діячів того часу, публікатори щоразу змушені самостійно розв'язувати це непросте питання. Далеко не завжди воно вирішується без шкоди для оригіналу. Упорядники аналізованого видання не надто модернізували тексти, розуміючи наукове значення і змісту, і форми викладу.

Ще одним моментом, вартим позитивної оцінки, є спроба подати взаємне листування, а не тільки листи А.Кримського, як це практикувалося донедавна. Такий спосіб укладання текстів має багато переваг, зокрема дає змогу з'ясувати низку обставин життя і творчості кореспондентів, краще зрозуміти мотиви їхніх учинків, врятувати із забуття важливі події та факти, деякою мірою полегшує (але часом й ускладнює) коментування. Однак така структура видання вимагає значної пошукової роботи. Упорядникам необхідно виявити й зібрати якомога повніші добірки взаємного листування, щоб реконструювати давній діалог.

Ось тут і закінчуються позитиви рецензованої книжки. Із незрозумілих і ніде не обумовлених причин до тому з гордою назвою "Епістолярна спадщина" вийшла лише незначна частина листування А.Кримського, і то фактично не 1890–1917 років, як зазначено в назві, а до 1915 р. включно, плюс три тексти без дати, подані в кінці корпусу, хоча з їхнього змісту зрозуміло, що вони писані раніше. Навіть найбільша з поданих добірок – взаємне листування з Грінченками – представлена лише 136 текстами, тоді як у двох київських архівах – Інституту літератури та ІР НБУВ – їх 183. Ще більший подив викликає порівняння рецензованого видання з першою книгою 5-го тому "Творів" А.Кримського (1973). Перша ж добірка за 1890 р. у 5 томі складає 6 текстів, а в сучасному – 2², з них лише один (лист до

В.Левицького від 13 жовтня) повторюється.

Зовсім не "бажаючи крові", а лише в пошуках "наукового ключа" до видання, відповідей на низку очевидних нелогічностей і запитань, не можемо не звернути увагу, що на першій же сторінці своєї передмови упорядники подають наступне пояснення-виправдання: "Видання охоплює далеко не повну літературно-публіцистичну (?? – Г.Б.) діяльність А.Кримського. До книги не ввійшли (на даний момент не вдалося здійснити пошук) листування А.Кримського з культурними, політичними та науковими діячами далекого й близького зарубіжжя, що пов'язано з певними труднощами не тільки економічного характеру, але й зі слабкістю науково-довідкових апаратів до архівних фондів особового походження, що значно ускладнює пошук документів". У цій безпорадній ситуації радує хоча б той очевидний факт, що упорядники чудово знають: листування А.Кримського, тим більше взаємне, значно об'ємніше, ніж запропоноване нам наразі. Однак усе одно беззастережно називають своє видання "Епістолярною спадщиною". Проглянувши "Путівник" по фондах Інституту літератури та особових фондах Інституту рукопису НБУВ³, неважко переконатися, що київським дослідникам гріх скаржитися: понад 200 листів А.Кримського та до нього – у фондах першої з названих інституцій⁴, понад 600 – у другій. Лише цього матеріалу вистачило б на два великі томи. А втім, особливих пошукових зусиль можна було й не робити – лише уважно прочитати преамбулу до листів А.Кримського в п'ятому томі, де перелічено основні (але не всі) масиви цього листування та його адреси в "далекому і близькому зарубіжжі"⁵.

² У змісті книжки – маса друкарських помилок, тому листи № 4 і 5, заявлені як текети 1890 р., насправді писані 1891 р. У корпусі книжки в цьому випадку дати правильні. Крім того, упорядники не завдали собі труда уніфікувати редакторські дати листів, датованих за новим і за старим стилем. Через це лист до О.Огоновського від 29 грудня 1890 р. (ст.ст.) у двох порівнюваних виданнях опинився в різних роках.

³ Див.: *Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури*. – К., 1999; *Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник*. – К., 2002.

⁴ До слова, загальноприйняте скорочення при посиланнях на матеріали відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури – ІЛ, а не ВРФТ, як запропонували упорядники рецензованої книжки. У даному випадку новації недоречні і свідчать про непрофесіоналізм виконавців.

⁵ *Кримський А.Ю. Твори: У 5 т. – Т. 5. – Кн. 1. – С. 460.*

Крім багатющих київських, існують не менш багаті львівські колекції. До Львова все-таки наші економічно невлаштовані дослідники дістались і в результаті “висмикнули” з тамтешнього Центрального державного історичного архіву України добірки листів А.Кримського до О.Огоновського, В.Левецького, М.Павлика, К.Студинського. Але, по-перше, не повністю, по-друге, залишили поза увагою листи, наприклад, до М.Мочульського, які зберігаються там само⁸.

Багато листів А.Кримського перебуває в архівах Російської федерації, зокрема в Москві, де вчений проживав від 1890 до 1917 року. І якщо в Києві збереглося чимало листів російських учених і діячів культури до А.Кримського, то невже не цікаво було нашим сходознавцям добути тексти листів їхнього патрона для досліджень і публікації? Відраження “у близьке зарубіжжя” виявилось недоступним для академічного інституту? І “субсидії ЮНЕСКО”, завдяки якій з’явилася книжка, не вистачило? На цьому тлі подвигом виглядає вміщення двох листів А.Кримського до Ф.Корша з Наукового архіву Російської академії наук. Одразу виникає каверзне запитання: це перша публікація чи передрук? Жодної інформації не знаходимо.

Якщо вже справді відсутність достатнього державного фінансування наукових інституцій та їхніх видавничих програм водночас із неспроможністю провести ефективний менеджмент проекту загнала наших колег у глухий кут, був простий, науково виправданий і ефективний вихід — почати видавати листування А.Кримського з окремими адресатами. Хоча вимога максимально можливої повноти все одно залишається. Приміром, том взаємного листування з І.Франком, яке нараховує до 200 кореспонденцій, міг би стати гідним внеском у вивчення цих славетних українських діячів, цьогорічних ювілярів. Але тоді треба було б ґрунтовно опрацювати джерела (до речі, у фонді І.Франка зберігаються гранки з 1941 р.

листів І.Франка до А.Кримського з помітками адресата!)⁹, пильно звірити тексти, провести дослідницьку роботу для написання наукових коментарів.

Ось тут, можливо, ми впритул наблизилися до головної причини створення неякісного продукту, яким вважаємо рецензовану книжку. Мабуть, видання серії “Наукова спадщина сходознавців” почали з безсистемної публікації листів, вважаючи таку роботу порівняно нескладною, зате ефективною — адже більша частина текстів публікується вперше! Справді, у чому проблема: а) відчитати тексти з автографів (наскільки вони тут точно передані, ми не перевіряли; сподіваємось, що точно)¹⁰, б) виписати з енциклопедії детальну інформацію про всі згадувані персоналії та назви — і до друку. Такий спрощений тип видання (складно назвати його науковим), на жаль, дуже поширений зараз в Україні. Але ж, панове! Наше джерелознавство (і літературне, й історичне), текстологічна наука та едіційна практика давно минули цей рівень! Відчитання текстів — лише один з етапів підготовки видання. Головною і власне науковою роботою є коментування. Фактично це окремий жанр дослідження зі своєю методикою, стилем, композицією. Закони цього жанру вироблялися в українській філології близько століття, а сучасного вигляду стали набувати в останні двадцять років. На цей час еталоном наукового коментаря вважаємо джерелознавчі видання, продюзовані видавництвом “Критика”, зокрема видання: Пантелеймон Куліш. Повне зібрання творів. Листи. — К., 2005. — Т. I: 1841-1850 / Упоряд., комент. Олесь Федорук; підгот. текстів Олесь Федорук, Наталья Хохлова;

⁸ ІА — Ф. 3. — Од. зб. 97.

⁹ Побіжне порівняння нами тексту листа А.Кримського до В.Гнатюка від 30.10.1899 р. з першодруком (СіЧ. — 1991. — № 1. — С. 8-13) додало негативних емоцій. З тексту листа (у рецензованому виданні с. 294) випала літера “ѣ”, яка була піраметром такого речення: “Корш (відомий філолог) силувався йому [йдеться про О.Колессу. — Г.Б.] витолкувати, що “галицько-волинське “ѣ” не має в собі нічого малоруського, але Колесса не хоче вірити”. У першопублікації О.Мазурка це с. 10. Природно, що такий “катаклізм” докорінно змінив зміст речення.

¹⁰ Див. Центральний державний історичний архів України, м. Львів: Путівник — А.; К., 2001. — С. 260.

відп. ред. Степан Захаркін. — 648 с. Усі, хто встиг ознайомитися з цим виданням й оцінити його, зрозуміють мене, коли тільки порівняють його з рецензованим і додадуть до наших зауважень ще довгу низку своїх.

Ідеться про те, що коментар покликаний фіксувати останні досягнення в розробці певного питання, у даному випадку — науки про життя і творчість А.Кримського, це показник рівня вивченості постаті. Натомість у книжці науковий коментар практично відсутній. Під заголовком “Коментарі та примітки” великим шрифтом на 50 сторінках надруковано переписані з довідників статті про тих чи тих осіб та видання, які згадуються в текстах. Приблизно десята частина цього обсягу — примітки щодо праць А.Кримського та кількох його кореспондентів, при тому майже кожна починається словами “Очевидно, йдеться про...”. Тобто, і ця інформація для дослідників спадщини А.Кримського ще не остаточна й не певна. Жодного реального коментаря, тлумачення незрозумілих ситуацій, взаємин, обставин немає! Таке видання міг підготувати будь-хто з акуратних й уважних технічних працівників, але аж ніяк не науковці.

Переглядаючи зміст, натрапляємо на лист А.Кримського до О.Огоновського від 15 березня 1895 р. Але ж львівський науковець помер 28 жовтня 1894 року!? А.Кримський не просто знав про цю сумну новину, а й був автором некролога, надрукованого в “Этнографическом обозрении” (1894. — Кн. 23. — С. 176-177). Отже, лист до іншого адресата⁹ із’ясування його імені упорядниками якраз було б реальною крихтою внеску в науку. А чому б не подати хоча б ті два листи О.Огоновського до А.Кримського, які сам адресат видрукував із супровідною статтею?¹⁰

Зовсім не названо попередні публікації листів А.Кримського, тобто, у передмовях відсутня історія питання¹¹. Натомість на чудернацьку фразу “Опубліковано в купюрах” (замість “з купюрами”) натрапляємо надто часто. Заради цікавості про характер тих купюр ми звірили тексти перших листів А.Кримського до В.Левицького та О.Огоновського з аналогічними листами з 5 тому. Результат: текст листа до В.Левицького ідентичний в обох джерелах — отже, без купюр, а в листі до О.Огоновського в 5 томі з неясних причин справді випущено слова “кацапи ж і поготів”.

За такі дрібнички, як відсутність покажчика листів за адресатами, географічного покажчика, покажчика назв (є лише покажчик імен) або за форму “Лист від Б.Грінченко”, яка кілька разів у змісті повторюється поряд із правильним написанням, після всього сказаного навіть незручно дорікати. Гіпертрофованою видається увага публікаторів до археографічних нюансів автографа: авторські підкреслення не лише відтворюються в тексті, а й щоразу супроводжуються посторінковими виносками — *. *Підкреслено автором.* Також навряд чи варто було щоразу в них тлумачити, що те чи те слово дописане автором поверх рядка. А якщо додати, що виноситься й переклад іншомовних слів та інформація про першу публікацію тексту — справді потрібна інформація просто губиться.

Не будемо продовжувати цього сумного переліку. Дуже хочеться сподіватися, що нашу рецензію буде сприйнято конструктивно. А поки що залишається сказати: “Вибачте, шановний Агатангеле Юхимовичу!”.

Галина Бурлака

⁹ Згідно з посиланнями, цей лист із Львівського ЦДАІА, ф. 309, тобто з фонду Наукового товариства ім. Шевченка.

¹⁰ *Кримський А.Ю.* Епігони давньої галицької науки. Омелян Огоновський / *Кримський А.* Розвідки, статті та замітки I-XXVII — К., 1928. — С. 286-291.

¹¹ Навряд чи також можна вважати фразу “До даної книги введено листи, що друкувалися в різних виданнях у різні роки ХХ ст і, як правило, в купюрах та зі скороченнями...” (с. 4). А проте в посиланнях на попередні публікації конкретних листів упорядники називають лише 5 том багатотомника, жодна інша публікація цього не удостоїлася.